

**ARCHEOLOGISCH BUREAUONDERZOEK
HOEK PIJKESTRAAT, PARKWEG
EN LANGE HEZELSTRAAT IN NIJMEGEN**

Joris Habraken

© 2013 Gemeente Nijmegen, Bureau Archeologie en Monumenten

Archeologisch bureauonderzoek hoek Pijkestraat, Parkweg en Lange Hezelstraat in Nijmegen

J. Habraken

Vormgeving: R.M.H.C. Mols
Tekstredactie: H. van Enckevort

In opdracht van: HERMON Erfgoed

Autorisatie: H. van Enckevort

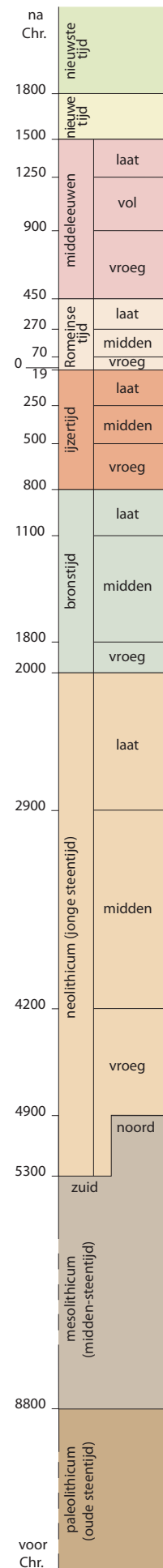
ISSN 2212-5337

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o, het besluit van 29 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen).

Voor het overnemen van gedeelte(n) van deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De Gemeente Nijmegen aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

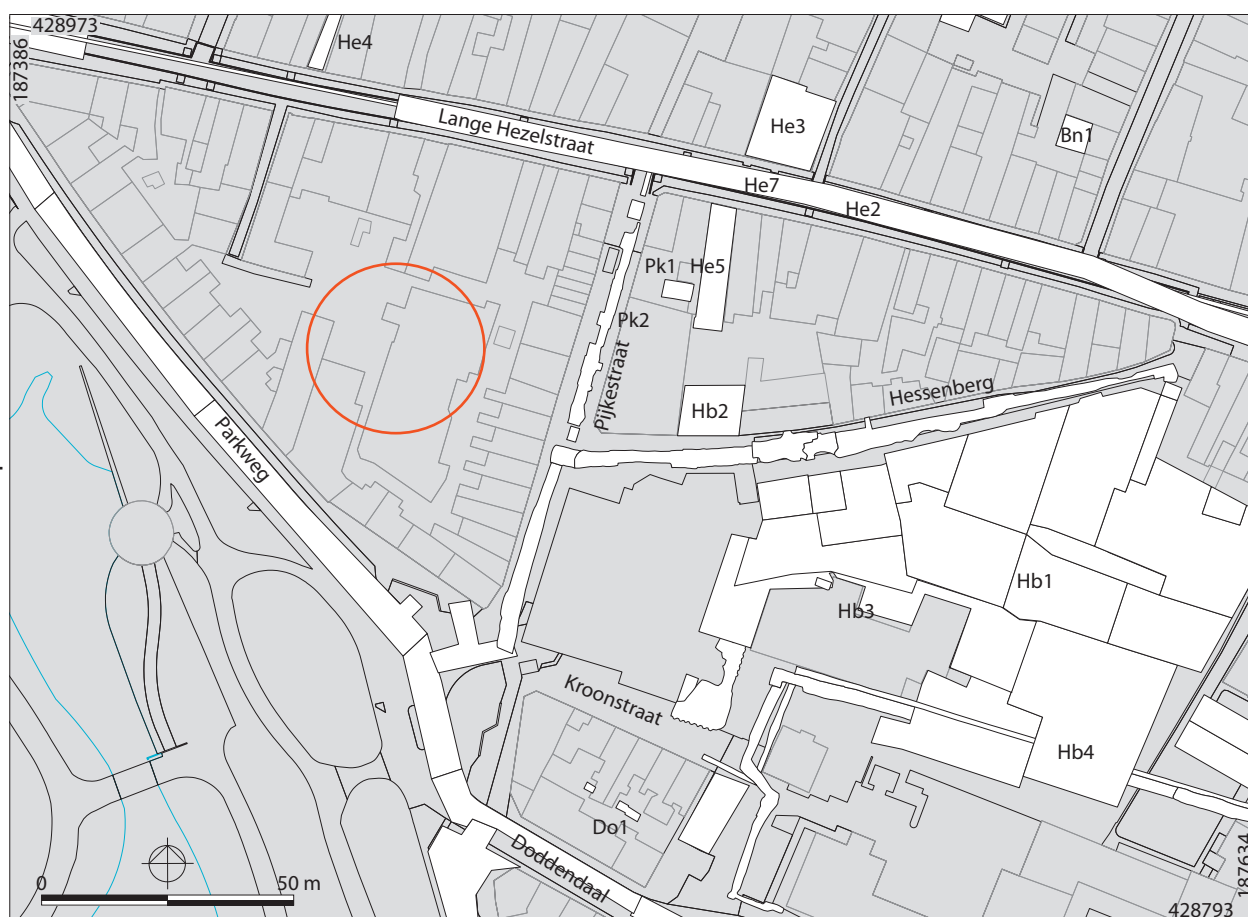
No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without the written permission from the publisher.

ARCHEOLOGISCH BUREAUONDERZOEK HOEK PIJKESTRAAT, PARKWEG EN LANGE HEZELSTRAAT IN NIJMEGEN

1 INLEIDING

Binnen de driehoek die wordt gevormd door de Pijkestraat, Parkweg en Lange Hezelstraat in Nijmegen is nieuwbouw gepland (fig. 1). Het gebied heeft op de archeologische waardekaart van de gemeente Nijmegen een zeer hoge archeologische waarde (terrein Z-08 met waarde 3). Hierdoor is archeologisch onderzoek voorafgaand aan bodemverstorende werkzaamheden vereist. Onderhavig bureauonderzoek vormt de eerste stap binnen dit onderzoek. Hierbij wordt gekeken of er kans is op de aanwezigheid van archeologische resten binnen de grenzen van het plangebied en zo ja, of die door de geplande bodemverstoringen bedreigd worden. Daarmee zal antwoord worden gegeven op de vraag of archeologisch vervolgonderzoek noodzakelijk is.

Figuur 1. Locatie van de geplande nieuwbouw en het in de omgeving uitgevoerd archeologisch onderzoek met projectcodes. TW

Administratieve gegevens

Provincie:	Gelderland
Gemeente:	Nijmegen
Plaats:	Nijmegen
Toponiem:	Pijkestraat

Kadastrale gegevens:	NMG00, Sectie C, nrs. 07910 en 08711
Kaartblad:	40C
Centrumcoördinaat:	187.465/428.907
Projectverantwoordelijke:	H. van Enckevort
Bevoegd gezag:	gemeente Nijmegen, contactpersoon M. Smit
Opdrachtgever:	HERMON Erfgoed, contactpersoon M. van der Plas
Archis2-onderzoeks- meldingsnummer:	56780
ABK-nummer + status:	Z-08, waarde 3 (terrein van zeer hoge archeologische waarde)
Soort onderzoek:	archeologisch bureauonderzoek
Projectcode:	Pk3
Complex en ABR-codering:	stad (NS), grafveld (GVC en GVI)
Periode(n):	midden-Romeinse tijd (ROMM), late middeleeuwen tot en met nieuwe tijd (VMED-LMEA-NTC)
Geomorfologische context:	spoezandwaaier (sandr)

2 GEOMORFOLOGIE EN BODEM

Geomorfologisch gezien ligt een groot gedeelte van het westelijke deel van de Nijmeegse binnenstad stad op de spoezandwaaier (sandr) van de stuwwal bij Nijmegen. Deze spoezandwaaier is tijdens en na de voorlaatste ijstijd (Midden-Saalien, circa 150.000 jaar geleden) ontstaan. De zone wordt gekenmerkt door grindrijke hellingafspoelingen (afkomstig van de stuwwal) al dan niet bedekt door dekzand. Het plangebied ligt op de helling van de Hessenberg, een deel van de spoezandwaaier.

Het plangebied staat op de bodemkaart als niet gekarteerd weergegeven. Tijdens de eerste analyse van het archeologisch onderzoek van de Hessenberg (Hb4 en Pk2) is geconstateerd dat het zuidoostelijk deel van dit terrein in recente tijd is afgetopt waardoor de archeologische sporen meteen onder het moderne maaiveld aangetroffen werden. De archeologische sporen in het westelijke en noordwestelijke deel (steil aflopend met soms vrij steile hellingen) waren daarentegen afgedekt met meters dikke cultuurlagen.¹

3 ARCHEOLOGISCHE EN HISTORISCHE GEGEVENS

Het plangebied ligt in het historische centrum van de stad Nijmegen. In en rond het plangebied zijn in Archis diverse waarnemingsnummers, onderzoeksnummers en vondstmeldingen opgenomen die verwijzen naar archeologisch onderzoek door Bureau Archeologie en Monumenten van de gemeente Nijmegen (BAMN) is uitgevoerd.² Het uitgevoerde onderzoek is in figuur 1 weergegeven.³

Op de archeologische beleidskaart van de gemeente Nijmegen ligt het plangebied binnen de grenzen van een terrein van zeer hoge archeologische waarde (terrein Z-08).⁴ De grens van het terrein wordt aan de westzijde bepaald door de spoorlijn, aan de zuid- en de oostzijde door het verloop van de vestingwerken. Binnen het terrein zijn in de bodem resten van alle fasen van de Nijmeegse vestingwerken vanaf de late middeleeuwen (13^e eeuw) tot de jongste uit de 19^e eeuw te verwachten; niet alleen de omwalling zelf, maar ook de buitenwerken, die samen met de lunetten uit het begin van de 18^e eeuw, vóór de eigenlijke vestingmuur zijn aangelegd.

Het terrein bevat verder sporen uit veel verschillende oudere perioden. Zo is in de Lange Burchtstraat een klokbeker gevonden die als bijgave in een graf meegegeven. In de Stikke Hezelstraat zijn twee inhumatiegraven uit dezelfde periode aangetroffen. Ook zijn er aanwijzingen voor bewoning in de late ijzertijd vanwege enkele vondsten in de Priemstraat en omgeving.

¹ De Roode 2010.

² Aan de Pijkestraat liggen Archis-waarnemingsnummers: 15321 (ROM), 46620 (XME-NT), 47108 (LMEB-NTC, projectcode He5). In de omgeving ligt waarnemingsnummer 47741 (NT). Tevens zijn er van de Pijkestraat twee vondstmeldingen (410300 en 410301, samen projectcode Hb4) en een onderzoeksmelding (31928, projectcode Hb4 en Pk2).

³ Daar waar in het vervolg van dit rapport naar projectcodes wordt verwezen, komen deze overeen met die in deze figuur.

⁴ AMK-terrein: Archis-monumentnummer 12653, CMA-nr 40C-A19. Archeologische Beleidskaart gemeente Nijmegen, versie 2, december 2009. Terrein: Z-08. Nijmegen-Centrum. Status: terrein van zeer hoge archeologische waarde (waarde 3).

Sporen uit de Romeinse tijd nemen een belangrijke plaats in. Zij bestrijken bijna de gehele Romeinse periode. Rond het Valkhof/Kelfkensbos lag de vroeg-Romeinse stedelijke nederzetting *Oppidum Batavorum*, waarvan slechts een klein deel archeologisch onderzocht is. Rond de nederzetting lag vermoedelijk een asymmetrische droge gracht (*fossa punica*), getuige de vondst van een stukje hiervan in de Nieuwstraat in 1978. De nederzetting werd van oost naar west doorsneden door de belangrijkste doorgaande weg waarvan het tracé ongeveer via beide Hezelstraten, de Burchtstraat, de St. Jorisstraat naar de Ubbergseveldweg liep. Hierlangs strekte zich in latere tijd het grafveld van de stad *Ulpia Noviomagus* uit tot ver in de Burchtstraat, getuige de vondst van vele graven. De exacte omvang van het grafveld is nog onduidelijk, er kunnen in deze omgeving bij nieuw archeologisch onderzoek dan ook nog meer graven verwacht worden.

Aan de Waalkade en op en rond het Valkhof zijn resten aangetroffen van een ommuurde nederzetting en een versterking uit de 4^e eeuw. Daarbuiten lagen twee grafvelden, een in het centrum van de stad (stadhuis, Mariënborg) en een meer naar het oosten, aan weerszijden van de Hugo de Grootstraat. Het grafveld in het centrum is van de 4^e tot in de 7^e eeuw in gebruik geweest. De opgravingen in de binnenstad hebben ca. 1500 graven opgeleverd, maar er bevinden zich met zekerheid nog meer graven in de omgeving. Een cluster graven uit de decennia rond het jaar 500 is aan de Burchtstraat aangetroffen. Ook zijn in de omgeving sporen gevonden van een vermoedelijk Frankische nederzetting uit dezelfde periode.

Van de middeleeuwse en latere stad zijn veel overblijfselen bewaard gebleven. Recent onderzoek op onder meer de Hessenberg en Plein 1944 heeft belangrijke informatie over de ruimtelijke ontwikkeling van de stad toegevoegd aan de historische bronnen, die juist daarover vaak maar een beperkt beeld geven.

3.1 Romeinse tijd

Het plangebied ligt binnen de grenzen van het grafveld dat bij de Romeinse stad *Ulpia Noviomagus* hoorde. Nadat *Oppidum Batavorum*, de 1^e-eeuwse Romeinse nederzetting in het centrum van Nijmegen, tijdens de Bataafse opstand in 69/70 na Chr. in vlammen was opgegaan, ontstond een nieuwe stedelijke nederzetting in het lager gelegen westelijke deel van Nijmegen, het huidige Waterkwartier. Of deze teruggaat op een eerdere inheemse nederzetting wordt vermoed maar is niet zeker.⁵ De nederzetting groeide uit tot een stad met een uitleg die is gebaseerd op de typisch Romeinse steden uit het mediterrane gebied. Rond het jaar 100 ontving de nieuwe hoofdstad van de Bataven niet alleen het stadsrecht van keizer Marcus Ulpius Trajanus (98–117), maar ook haar nieuwe naam *Ulpia Noviomagus*.⁶ De ontwikkeling van de begrenzing van de stad is nog verre van duidelijk, ook al omdat de nederzetting tot kort na het midden van de 2^e eeuw vrij open van karakter geweest moet zijn. Mogelijk bestond de begrenzing uit een systeem van enkele, onregelmatige en min of meer evenwijdige greppels. In de jaren 160–170 waren de bewoners onder toenemende dreiging van buiten genoodzaakt deze greppels door een stadsgracht en -wal te vervangen.⁷ Desondanks ging de stad kort daarna in vlammen op. Rond 200 herrees ze uit haar as, zij het niet in de omvang die ze daarvoor had. Men neemt aan dat *Ulpia Noviomagus* in de late 3^e eeuw definitief verlaten is ten gunste van een nieuw economisch, politiek en militair centrum op het Valkhof en aan de Waalkade.⁸

3.1.1 *Ulpia Noviomagus*

Over de topografie van *Ulpia Noviomagus* was tot het begin van de jaren '90 van de vorige eeuw weinig bekend. De bevindingen van stadsarchivaris Mathé Daniëls was de enige kennisbron.⁹ Daniëls had in de jaren 1920/21 bij bouw- en rioleringswerken de funderingsresten van twee Gallo-Romeinse tempels nabij het Maasplein in kaart gebracht¹⁰ en verrichtte in de daaropvolgende jaren incidenteel aanvullende waarnemingen.¹¹ In diezelfde periode stelde hij vast dat de stad aan de west- en zuidzijde omringd werd door een groot grafveld (fig. 2). Toen de bouwactiviteiten in Nijmegen-West beëindigd waren, hield dit voor Daniëls in dat de mogelijkheden voor toekomstig onderzoek in de Romeinse stad voorgoed verkeken waren. Tot in de jaren '70 zijn diens bevindingen dan ook de enige bronnen geweest voor kennis over *Ulpia Noviomagus*.¹² Vanaf dat moment zijn grootschalige opgravingen uitgevoerd die ervoor hebben gezorgd

5 Koster 2010, 1.

6 Van Enkevort & Heirbaut 2009.

7 Willems *et al.* 2005, 105; Van Enkevort & Heirbaut 2009.

8 Willems *et al.* 2005, 104.

9 Van Enkevort, Haalebos & Thijsen 2000.

10 Daniëls 1927, 70–85; Bogaers 1979, 59–63.

11 Daniëls 1927, III; 1955, 197–234.

12 Van Enkevort, Haalebos & Thijsen 2000.

dat vooral het zuidelijke deel van de stad beter in kaart kon worden gebracht. In 1975 startte de Nijmeegse universiteit met een eerste onderzoek aan de Weurtseweg, wat weinig opleverde. Een daaropvolgende campagne aan de Bronsgeeststraat, in 1985–1986, bracht de oostelijke begrenzing van de stad aan het licht evenals enkele pottenbakkersovens.¹³ Een kleinschalig onderzoek aan de Dijkstraat leverde enkele Romeinse straten en een aantal bronsmelttoentjes op.¹⁴

Tijdens een opgravingscampagne aan de Weurtseweg, uitgevoerd door BAMN in het midden van de jaren '90, zijn lange noord–zuid georiënteerde percelen in het zuidoostelijke deel van de stad onderzocht, evenals de resten van een oost–west lopende weg, waarop de percelen zijn georiënteerd. Hierbij zijn zowel sporen van gebouwen als resten van ambachtelijke activiteiten aangetroffen, maar is ook de gracht en omwalling uit de tweede helft van de 2^e eeuw herkend.¹⁵ Meer naar het westen zijn kort daarvoor op het Maasplein onder andere de resten van der eerder al door Daniëls onderzochte Gallo-Romeinse tempels uit het begin van de 2^e eeuw opgegraven. Op en naast het tempel terrein vond men bovendien restanten van pottenbakkersovens uit de laatste decennia van de 1^e eeuw.¹⁶ Tenslotte hebben enkele opgravingscampagnes aan de Rijn- en Lekstraat in 2008–2009 de overblijfselen van verschillende percelen met gebouwsporen (en mogelijk ook sporen van ambachtelijke activiteiten) en verdedigingswerken (gracht, wal, toren) in de zuidwestelijke hoek van de Romeinse stad aan het licht gebracht.

3.1.2 Romeinse grafvelden

Van het grafveld dat bij *Ulpia Noviomagus* hoort zijn in de loop van de 19^e en 20^e eeuw op verschillende plaatsen resten aangetroffen. Het grafveld strekte zich uit langs verschillende uitvalswegen naar het oosten en het zuiden uit (fig. 2), en concentreerde zich tussen de huidige Voorstadslaan, Krayenhofflaan en Marialaan.¹⁷ Toen Hendrik Brunsting in de jaren '30 van de vorige eeuw zijn proefschrift over het 'Grafveld onder Hees' schreef,¹⁸ wist hij nog niet dat er een uitloper van dit grafveld bestond die zich van de haven via beide Hezelstraten en de Burchtstraat tot bij Kelfkensbos uitstrekte.

Grafvelden lagen in de Romeinse tijd langs de uitvalswegen net buiten de grenzen van steden, dorpen, *villae* en militaire kampementen. De Romeinse wetgeving verbood het verbranden en begraven van overledenen binnen de nederzetting. Het in herinnering houden van de dode was volgens de Romeinse *mores* echter noodzakelijk.¹⁹ Door de graven net buiten het dorp of de stad langs een weg aan te leggen en de graven te markeren met stenen, houten of aardse markeringen, waren de overledenen dichtbij en duidelijk aanwezig. Dat aan weerszijden van de Hezelstraten en de Burchtstraat graven zijn aangetroffen is dus niet uitzonderlijk. Het tracé van deze straten stamt al uit de Romeinse tijd. Aan weerszijden van de Hessenberg en langs de Lange Hezelstraat zijn in de loop van de 20e eeuw tientallen graven aangetroffen.²⁰ Deze graven liggen langs de eerder genoemde weg lagen vanuit *Ulpia Noviomagus* naar Nijmegen-Oost liep; zij maken deel uit van het grafveld dat in de literatuur bekend staat als het 'Grafveld onder Hees'.

In 1924, bij het uitgraven van de bouwput voor het nieuwe onderkomen van Maatschappij De Gelderlander, is er veel materiaal, vooral aardewerken potten, afkomstig uit deze graven verzameld.²¹ Opvallend waren verder twee complete en twee fragmentaire (tuf)stenen askisten. Bij de aanleg van de parkeergarage aan de Pijkestraat in 1977 is een crematiegraf met enkele kruikjes aangetroffen. Onderzoek in de jaren '90 op het vrijgekomen terrein van De Gelderlander leverde naast talrijke aanwijzingen voor oudtijds verstoorte graven ook twintig min of meer intacte grafkuilen op. Een van de graven was betrekkelijk rijk. Hierin zijn tenminste dertig voorwerpen gevonden. Bij enkele hiervan gaat het om zogenoemde *bustum*-graven. Dit is een wijze van begraven waarbij de brandstapel rechtstreeks boven de grafkuil wordt geplaatst, zodat de verbrande resten vanzelf in de grafkuil vallen. Ook zijn er resten van fundamente van grafmonumenten en een enkele ommuring van een graftuin gevonden,²² evenals de resten van een brandplaats (*ustrinum*), iets wat bij archeologisch onderzoek zelden gebeurt. Dergelijke *ustrina* worden gekenmerkt door rood verbrand zand en/of een laag houtskool, vermengd met stukjes verbrand bot en verbrande scherven. De op de Hessenberg aangetroffen brandplaats had een vrij uitzonderlijke vorm. Het betrof een uit natuursteen (tufsteen en zandsteen) opgetrokken plateau van circa 2 bij 2 m. De tussen de stenen gevonden verbrande houtskool, bot- en scherffragmenten maakten

13 Bogaers & Haalebos 1986.

14 Bogaers & Haalebos 1986, 6–7.

15 Deze opgraving, uitgevoerd door BAMN, is tot op heden nog niet uitgewerkt en gepubliceerd.

16 Zee 2009.

17 Koster 2010.

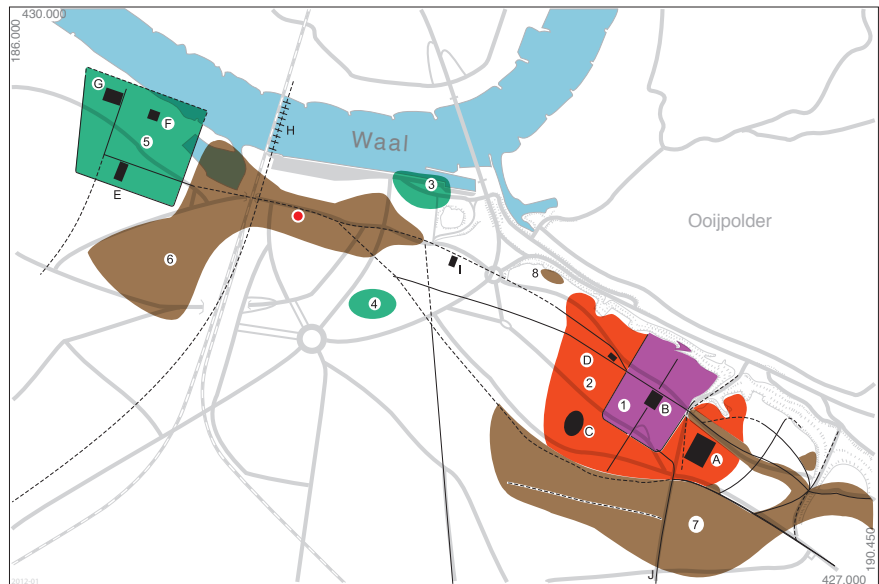
18 Brunsting 1937.

19 Toynbee 1971, 33–43.

20 Mondelinge mededeling Jan Thijssen; zie ook Archis-waarnemingsnummers 25946 en 4244 (Houtstraat), 45838 (Kloosterstraat) en 15312 (Kronenburgerpark).

21 Van Enckevort, Haalebos & Thijssen 2000, 84–86

22 Ibidem, 83–84.

Figuur 2. Overzicht van Nijmegen in de midden-Romeinse periode (70–ca. 260 na Chr.). De grachten en wegen zijn doorgetrokken en gestippelde lijnen weergegeven. 1 legerplaats van het Tiende Legioen op de Hunerberg, 2 canabae legionis, 3 nederzetting Waalkade, 4 nederzetting Vlaamse Gas, 5 Ulpia Noviomagus, 6–8 grafveld, A forum, B principia, C amfitheater, D mansio, E tempels voor Mercurius en Fortuna op het Maasplein, F badhuis, G tempel, H brug over de Waal. RM

duidelijk wat de oorspronkelijke functie is geweest.²³ Tijdens opgravingen in de jaren 2006–2010 zijn op hetzelfde terrein twee prehistorische, vier tot vijf Romeinse inhumaties en 72 Romeinse crematiegraven opgegraven onderzocht.

3.1.3 Een Romeins bronsdepot

Op de Hessenberg (Hb4), circa 50 m ten oosten van de Pijkestraat, zijn in een cultuurlaag uit de Romeinse tijd 78 stukken brons gevonden met een gezamenlijk gewicht van achttien kilo.²⁴ Oorspronkelijk zijn de stukken in vermoedelijk in een kuil begraven. Ergens na de Romeinse tijd is deze kuil verstoord geraakt, waardoor de bronsresten verspreid zijn. Het bronsdepot bestaat uit gesmolten brons, diverse ornamenten, plaatjes met letters en sculptuurfragmenten. Het meest opvallende stuk is een deel van de zijkant van een hoofd met ramshoorn en een krulletjesbaar dat de god Jupiter Ammon voorstelt. Het maakt vermoedelijk deel uit van een minstens levensgroot reliëf, mogelijk een grafreliëf. In Xanten, Bonn en Keulen zijn vele grafmonumenten gevonden met daarop de afbeelding van Jupiter Ammon. Die zijn echter alle in natuursteen.²⁵

De bronsfragmenten betreffen waarschijnlijk de nalatenschap van iemand die de al grotendeels verlaten stad *Ulpia Noviomagus* en het aanpalende grafveld afstroopte op zoek naar brons, en dit heeft begraven met de bedoeling het later om te smelten. Het brons lag nabij de hoek van een graftuinmuur. Misschien had de verzamelaar in de buurt van de vindplaats een werkplaats, waar de verzamelde grote bronzen voorwerpen, na verhit te zijn, gemakkelijk in kleinere stukken konden worden geslagen en daarna versmolten. Om de een of andere reden is de klus niet afgemaakt en is de verzameling (haastig) begraven. Sommige fragmenten zijn deels of geheel gesmolten. Doordat de oorspronkelijke bodemopbouw niet meer intact is, is het moeilijk vast te stellen wanneer het brons precies in de grond is gestopt. Ook het brons zelf is niet van een meer precieze datering te voorzien, anders dan dat het Romeins van oorsprong is.

3.2 Laat-Romeinse tijd, Merovingische tijd en Karolingische tijd

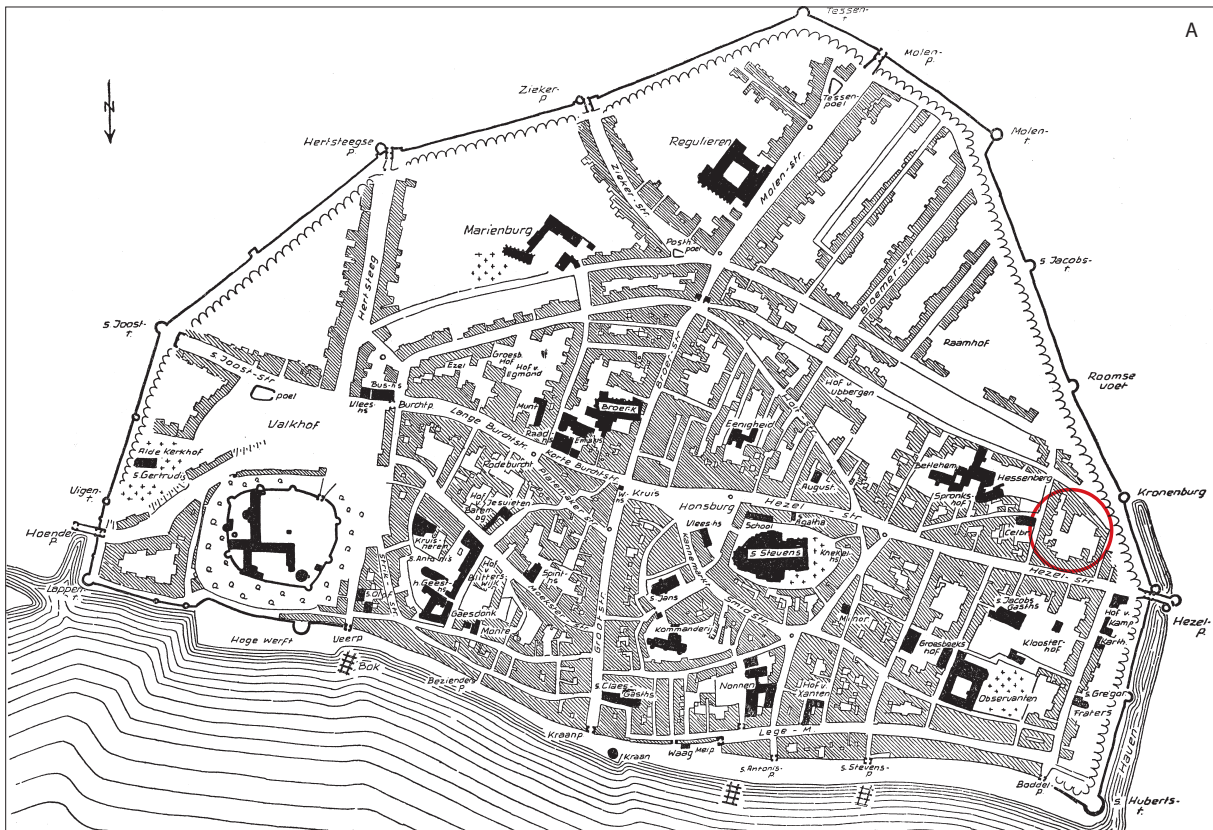
Onder Constantijn de Grote (307–337) dan wel Diocletianus (284–305), is Nijmegen op een nieuwe locatie, op en rond het Valkhof herbouwd. Het *castellum* op het Valkhof ligt binnen de contouren van de eerste stedelijke nederzetting *Oppidum Batavorum*. Dit betekent niet dat *Ulpia Noviomagus* in deze periode geheel verlaten was, zoals ook blijkt uit het aangetroffen munt- en schervenmateriaal.²⁶ Vermoedelijk leefden

²³ Ibidem, 89.

²⁴ Van Enckevort & Hoek 2009.

²⁵ Jupiter Ammon is een versmelting van de oppergod Jupiter met de Egyptische god Ammon. Griekse kolonisten namen (in de 7^e eeuw voor Chr.) de Egyptische god Ammon over. Deze god, die oorspronkelijk werd afgebeeld met een ramskop of volledig als een mens met een ram, kreeg, eenmaal in Griekse handen, een meer Olympische uitstraling. Het werd een god die veel op Zeus leek (die traditioneel wordt afgebeeld met een lange krulletjesbaard), maar dan met ramshoorns. Ammon, of Zeus Ammon, was onder andere populair bij de hellenistische heersers (Alexander de Grote en zijn opvolgers). Ammon werd overgenomen door de Romeinen. Zeus Ammon werd hiermee Jupiter Ammon. Alhoewel de vroegst bekende afbeelding van Jupiter Ammon bekend is van het Forum van Augustus in Rome (2 voor Chr.) werd de godheid later vooral onder militairen erg populair.

²⁶ Willems *et al.* 2005, 133.

Figuur 3. A Nijmegen ca. 1550 (naar Gorissen, 85, fig. 42), B schilderij van Feltman (eigendom Museum Het Valkhof). Op beide zijn de contouren van de geplande nieuwbouw in rood aangebracht.

in de 4^e en 5^e eeuw Frankische kolonisten tussen de ruïnes van de verlaten stad,²⁷ die overigens diende als steengroeve ten behoeve van de bouw van de versterking op het Valkhof. Vanaf de late middeleeuwen is de Romeinse stad verder afgegraven, eveneens ten behoeve van de steenbouw. Er is dan ook niets boven het maaiveld bewaard gebleven. Toch is de locatie al eeuwen bekend vanwege de talrijke Romeinse vondsten in Nijmegen-West, hoewel het lange tijd moeilijk was om de precieze ligging te bepalen.²⁸ Het onderhavige plangebied lag in de laat-Romeinse tijd weliswaar in de buurt maar toch nog buiten de toenmalige bewoningskern op het Valkhof/Kelfkensbos, en nog

²⁷ Willems *et al.* 2005, III.

²⁸ Van den Broeke *et al.* 2009, 24.

verder van het verlaten *Ulpia Noviomagus*. In deze periode is sprake van een markante afname van de bewoningsdichtheid, een gevolg van ingrijpende politieke en militaire ontwikkelingen vanaf het laatste kwart van de 3^e eeuw. Bovendien is er in de loop van de 4^e eeuw sprake van verslechterende fysisch-geografische omstandigheden, zoals toenemende vernatting en activiteit van rivieren. Aangenomen wordt dat de bewoning uit veiligheidsoverwegingen, net als elders, meer in en rond de militaire versterkingen geconcentreerd zal zijn geweest. Dat dit ook een bewoningsdiscontinuïteit betekende is zeker niet het geval. Recentelijk is aannemelijk gemaakt dat op verschillende plaatsen (ook buiten Nijmegen) juist sprake was van een stevige bewoningscontinuïteit.²⁹

Het plangebied ligt in de vroege middeleeuwen ten zuidwesten van de Merovingische nederzetting aan de Waal en het door de adel bewoonde Valkhof. Nijmegen aan de Waal was begin 8^e eeuw nog erg klein; er woonden slechts wat koop- en handelslieden. Op de hoger gelegen heuvels is in de tweede helft van de 8^e eeuw (777) de palts gevestigd, die als periodieke regeringszetel herhaaldelijk door vorsten van achtereenvolgens het Karolingische, Saksische en Salische huis is bezocht. Vlak daarbij stond een parochiekerk, de eerste St. Stevenskerk, en een landelijke boeren nederzetting (*villa*). Later diende de palts als een versterkte plaats en zetel van de burggraaf en zijn familie. Van de palts, de nederzetting en de kerk zijn echter weinig of geen sporen teruggevonden. Omdat de omliggende gronden en bossen nog nauwelijks waren ontgonnen, was er geen ‘consumptief’ achterland en daarmee ook geen markt van betekenis.³⁰

Door schenking kwam in de 7^e eeuw een deel van het Valkhof en Kelfkensbos in bezit van de Merovingische bisschop van Keulen, die er een parochiekerk (gewijd aan Sint Stefanus) liet bouwen. Deze parochie verwierf in de loop van de tijd tienden en andere inkomsten in een zeer uitgestrekt (hoofdzakelijk bebost) gebied en bouwde behalve de kerk ook *kapellen* in de dorpen Weurt, Hees, Neerbos, Hatert, Ubbergen, Ooij, Persingen, Groesbeek en waarschijnlijk ook Malden. Rond 850 is deze parochie geschonken aan de Keulse St. Apostelenkerk, die daardoor uitgroeide tot een belangrijke agrarische eigenaar (landerijen en tienden) in de regio.³¹

Ter plaatse van projecten Hb4 en Pk2 zijn sporen uit de laat-Romeinse tijd of vroege middeleeuwen aangetroffen. Tevens is in de opgraving Hb4 mogelijk een vroeg-middeleeuwse grindweg aangetroffen.

3.3 Volle (900–1250) en late middeleeuwen (1250–1500)

Na 1000 begon een aanhoudende ontginningsbeweging van bos en laagveen rondom Nijmegen en nam het volume van agrarische investeringen en productie toe. In deze periode nam Nijmegen een ondergeschikte positie in ten opzichte van Utrecht, Tiel, en Deventer. De nederzetting op en langs de Waaloever ontwikkelde zich in traag tempo van hout- naar steenbouw. In de 11^e en 12^e eeuw was Nijmegen betrokken bij diverse oorlogen, waarbij de palts en bijbehorende nederzetting werden platgebrand. In tegenstelling tot Zaltbommel, Tiel en Heerwaarden hief Nijmegen in deze periode (1104) geen tol. Uit bronnen blijkt dat er in 1145 en 1184 wel weer sprake was van een tol bij Nijmegen. In de 12^e eeuw (1155) herbouwde Frederik Barbarossa de palts. Eind 12^e eeuw kreeg de palts het recht op muntslag. In 1204 viel Nijmegen weer terug onder keizerlijk gezag; in 1208 werd de plaats zelfs een keizerlijke handelsplaats. De geprivilegieerde positie van Tiel ging in die periode verloren. Nijmegen profiteerde hier echter niet van, vanwege een machtsstrijd tussen de hertog van Brabant en een verzwakte koning.³²

De kerkelijke parochie Nijmegen, die vanouds onder het gezag van de Keulse aartsbisschop viel, werd vanaf de 11^e eeuw onderverdeeld in dekenaten. Nijmegen vormde in die tijd het centrum van het dekenaat ‘Tussen Maas en Waal’, ook wel het dekenaat van Zyfflich genoemd. Door verscheidene afscheidingen (Groesbeek, Ooij en Persingen) werd de parochie in de 13^e eeuw steeds kleiner. De kerken van de dorpen Hees, Neerbos en Hatert en de kapel van de heerlijkheid Ubbergen bleven wel tot het kerspel Nijmegen behoren.³³

In 1230 werd Nijmegen door Rooms-koning Hendrik VII een rijksstad met verwerving van stadsrechten. In 1247 kwam de Rijksstad, met het Rijk van Nijmegen, in Gelderse handen. In 1247 verpandde Rooms-koning Willem van Holland de Valkhofburcht aan graaf Otto II van Gelre, die daarmee ook het gezag over de stad Nijmegen en haar bewoners kreeg.³⁴ Vanaf deze periode, in de 13^e eeuw, begon Nijmegen te groeien

29 Willems *et al.* 2005, 119.

30 Kuys & Bots 2005, 21–22.

31 Kuys & Bots 2005, 78.

32 Kuys & Bots 2005, 85–86.

33 Kuys & Bots 2005, 157.

34 Kuys & Bots 2005, 91.

en ging een omvangrijk stedelijk bouwprogramma van start. Hiertoe werden open ruimten in gebruik genomen. De percelen waren relatief groot, de huizen stonden los van elkaar en waren afgeleid van agrarische bewoning. Ook nam de gebruiksintensiteit van de gronden toe en werden bestaande percelen volgebouwd of opgedeeld in kleinere eenheden. Rond 1230 realiseerde men de eerste *stadsuitleg*.

In de tweede helft van de 13^e eeuw brak Nijmegen door als regionaal en zelfs inter-regionaal handelscentrum. Hoewel de eerste vermelding van de oudste stadsomwalling afkomstig is uit een oorkonde uit 1303, begon men vermoedelijk al met de aanleg in de jaren 1230–1250. De loop van deze vermoedelijk in eerste instantie aarden omwalling is, gebaseerd op de 13^e- en 14^e-eeuwse bekende bebouwing. De vroege historische vermelding van de Hezelstraat (1310) en de Hezelpoort (1334) doet vermoeden dat de latere stenen stadsmuur een identiek verloop had.³⁵ Het onderhavige plangebied was aldus binnen de aarden stadsomwalling gelegen.

De oorsprong van de Lange Hezelstraat ligt op grond van archeologische gegevens (opgravingen Hel en He2) in de 12^e tot 13^e eeuw. Over de gehele lengte van de straat is een meer dan een meter dik pakket van opeenvolgende bestratingen van zand en grind uit de afgelopen eeuwen aangetroffen. Rond 1500 lag het toenmalige looppniveau ongeveer een halve meter onder het huidige straatniveau.³⁶ Langs de Lange Hezelstraat ontwikkelden zich in de 13^e eeuw ambachtelijke werkplaatsen. Archeologisch onderzoek langs en nabij de Lange Hezelstraat heeft houtbouw en ook steenbouw aangetoond.³⁷ De kavels aan de zuidzijde van de Lange Hezelstraat waren ongeveer 50 m diep en liepen dood tegen de voet van de steilere heuvels. De verkaveling aan de Lange Hezelstraat bestond vermoedelijk het eerst.

Het onderzoek ter plaatse van Hb3, Hb4 en Pk2 heeft aangetoond dat er een akkerlaag aanwezig is uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd. In de Pijkestraat zijn restanten van houtbouw (huis) aangetroffen, die vermoedelijk dateren uit de 13^e en 14^e eeuw. Het is mogelijk dat aan de eerste fase van huizenbouw ook een aantal gesloten vondstcontexten als tonputten, afvalkuilen en dergelijke te koppelen zijn. Voorts dateren uit de late middeleeuwen een keermuur (Hb3), kelders, een groot aantal inpandige beerkelders, beerputten en tonputten, afvalkuilen, houtbouw (vooral in Pk2) en verschillende oudere straatniveaus van de Kroonstraat, de Pijkestraat, Hessenberg en de Jodenberg.

3.4 Nieuwe tijd (1500–1850)

Vanaf 1550 zijn alle straten rond het plangebied bebouwd (fig. 3A). Op het schilderij van Feltman uit 1668 is te zien dat het oostelijke deel van de nieuwbouwlocatie is gelegen op het onbebouwde achtererf van een vrij groot huis aan de Lange Hezelstraat. (fig. 3B) Het achtererf van dit huis liep waarschijnlijk helemaal door tot de huidige Parkstraat. Aan de Parkstraat stonden op hetzelfde perceel, maar op twee andere adressen nog twee huizen. Ook op het minuutplan uit 1832 is te zien dat het één groot perceel betreft, perceelnummer 1846 (fig. 4).

Het pand op perceel 1846 aan de Lange Hezelstraat betreft een zogenaamd ‘stadskasteel’. Het betreft het huidige adres Lange Hezelstraat 75. Dit 14e-eeuws stadskasteel bestond oorspronkelijk uit een dwarshuis met een hoog zadeldak tussen trapgevels en rechts een poortgebouw. Deze indeling van dwarshuis en poortgebouw is nog goed te zien. De voor- en achtergevel werden oorspronkelijk afgesloten door een weergang. Restanten van deze weergang bij de achtergevel zijn bij bouwhistorisch onderzoek aangetroffen. De kelder en de rechterzijgevel dateren eveneens nog uit de bouwtijd. Het oorspronkelijke stadskasteel heeft in de loop der eeuwen diverse verbouwingen ondergaan. De plavuizenvloer, de samengestelde balklaag en de restanten van de haard met geglazuurde haardsteentjes op de begane grond dateren uit deze periode.³⁸

Het perceel 1846 was in de periode 1655–1670, de tijd dat Feltman zijn schilderij maakte, eigendom van schep en burgemeester Jacob Leeuwens (tabel 1).³⁹ Hij was burgemeester van Nijmegen in 1662, 1665, 1668 en 1671, schep in de periode 1637 tot 11 juni 1674 en raadsman in 1640, 1642 en 1651. In dezelfde tijd wordt ook ‘het Armen Huis’ als eigenaar vermeld. Het is onduidelijk of het huis gebruikt werd door

35 Verbeek & Hermans 1982

36 Van Enckevort & Thijssen 1996, 136. Het gaat om onderzoek Hel en He2.

37 Archis-waarnemingsnummer 47108. Pijkestraat (Archis-waarnemingsnummer 46620). Andere aanwijzingen uit de late middeleeuwen in de directe omgeving van het plangebied en langs de Hezelstraat zijn er onder meer te vinden in gebouwen, waterkelders, beerputten en broodovens (Archis-waarnemingsnummers 47741, 47108 en 47515).

38 Bureau Archeologie en Monumenten gemeente Nijmegen en Huis van de Nijmeegse Geschiedenis: *Op zoek naar Marikens middeleeuwen. Rondwandeling door historisch Nijmegen*.

39 URL: <http://www.nijmegen.nl/dgd>, geraadpleegd 1 mei 2013.

Figuur 4. Minuutplan 1832. De geplande nieuwbouw is rood gemarkeerd.

TW

de burgemeester of dat het als armenhuis werd gebruikt. Van dit laatste is in historische bronnen niets bekend, dus waarschijnlijk werd het pand daadwerkelijk door de burgemeester bewoond.

Het huis op perceel 1846 aan de zijde van de Lange Hezelstraat wordt in 1720 genoemd bij de overdracht van „*De helft in een huis, cum annexis, gelegen aan de Hezelstraat vanouds genaamd de Keyzerskroon*” aan Jan van Suchtelen en Anna van de Veld.⁴⁰ Vervolgens komt het gehele perceel tussen 1729 en 1780 in eigendom van hopman en ontvanger Christoffel van den Bergh. Het wordt in 1780 verkocht aan Johan G. Schneider, beroep onbekend. Deze draagt het op zijn beurt in 1794 over aan koopman A. Knuyver die het perceel tot 1822 in bezit heeft. De laatste twee jaar (tussen 1820 en 1822 lijkt er sprake te zijn van twee eigenaren, A. Knuyver en Tomas Hardendonck. Daarna is het perceel tot zeker 1832 in eigendom van zoutzieder Salomon Blom. Het perceel wordt op het minuutplan uit 1832 omschreven als een huis, plaisiertuin, schuur, erf en zoutkeet. Op het minuutplan is te zien dat het perceel voor een groot deel is bebouwd was met een schuur. Waarschijnlijk betreft het een magazijn ten behoeve van de zoutziederij van Salomon Blom. Het bedrijf van Salomon Blom en zijn zoon Willem aan de Lange Hezelstraat, wijk B, nr. 73 was met zijn vier pannen en een rosmolen voor één paard de grootste van de twee Nijmeegse zoutziederijen. De andere ziederij werkte slechts met een pan. Bij beide bedrijven waren in 1859 in totaal zeven knechten werkzaam.⁴¹

40 RAN inv. nr. 2073-16 verso deel 2.

41 URL: <http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Zoutziederijen,geraadpleegd> 1 mei 2013.

42 <http://www.nijmegen.nl/dgd,geraadpleegd> 1 mei 2013.

Het westelijk deel van de nieuwbouwlocatie is volgens het minuutplan uit 1832 gelegen binnen perceel 1849. Dit perceel heeft vele eigenaren gehad (tabel 2).⁴² Aangezien er

eigenaar	beroep	periode	echtgenote	bron
Leuwens-Jacob	burgemeester	1655–1670	–	RAN, 2086-064(1)
het Armen Huis	–	1655–1670	–	RAN, 2087-274(1)
Gerritje Janssen	doctor	1725–1751	–	RAN, 2087-274(1)
Christoffel van den Bergh	hopman	1729–1780	Anna M. van Benthem	RAN, 2086-064(1)
Christoffel van den Bergh	ontvanger	1751–1780	Anna M. van Benthem	RAN, 2087-274(1)
Johan G. Schneijder	–	1780–1794	Clara A. Felts	RAN, 2086-064(1)
A. Knuijver	koopman	1794–1822	Jacomina Roeloffse	RAN, 2086-064(1)
Tomas Hardendonck	–	1820–1822	–	RAN, 6217, 6214
A. Knuijver	–	1820–1822	–	RAN, OAN 1384, 6214
Salomon Blom	–	1822–1832	–	RAN, 6214
Salomon Blom	zoutzieder	1832–1832	–	RAN, OAT kadaster

Tabel 1. Overzicht van de eigenaren van perceel 1846.

veelvuldig sprake is van meerdere eigenaren tegelijk, zal het perceel opgedeeld zijn geweest in verschillende adressen. Wellicht de opvallendste naam in het rijtje eigenaars is de familienaam Quack. In 1705 vestigde de stamvader van de familie Quack zich vanuit Odenkirchen in Nijmegen. Hij en zijn nakomelingen boerden hier goed, als bankiers en kooplieden (ondernemers en fabrikanten). Door schenking van de fontein op het Quackplein drukten zij hun liefde voor de stad uit. Ook de Kwakkenberg („*Quacken-berg*”) waar de Quacks landerijen bezaten heeft de familienaam levend gehouden. Ter plaatse van perceel 1849 opende de familie Quack een magazijn waar gasverlichting werd verkocht. Op het minuutplan van 1832 wordt het perceel omschreven als huis, pakhuis, plaisiertuin en erf. Het pakhuis is vermoedelijk het hiervoor genoemde magazijn.

eigenaar	beroep	periode	echtgenote	bron
Derk Knippinck	–	1655–1670	–	RAN, 2087-290
Jan Gijsbertss	–	1655–1670	–	RAN, 2087-293(1)
Hendrik Peters	–	1655–1670	–	RAN, 2087-293(2)
Jan Peters	–	1655–1670	–	RAN, 2087-289
Joseph Teijler	–	1655–1670	–	RAN, 2086-071(2)
Cornelis Janss	–	1655–1670	–	RAN, 2086-069
Willem Knippinck	luitenant, raadvriend	1696–1757	–	RAN, 2086-069
Thomas Bakker	gemeensman	1723–1750	–	RAN, 2087-290
Jacob de Mist	–	1723–1743	–	RAN, 2086-071(2)
Derk H. van de Sande	–	1730–1782	Sijbilla Vos	RAN, 2087-294
Arnoldus L. de Mist	predikant	1743–1774	–	RAN, 2086-071(2)
Jan H. de Mist	predikant	1743–1774	–	RAN, 2086-071(2)
Severinus Hagens	–	1744–1744	–	RAN, 2087-289
A.C.P. Hagens	–	1744–1744	–	RAN, 2087-289
Bernardus van Nieuland	–	1744–1769	A.C.P. Hagens	RAN, 2087-289
Hendrik van Biesen	–	1750–1773	Sibilla van Dort	RAN, 2087-290
Derk H. van de Sande	–	1757–1782	Wed. Theodora Knipping	RAN, 2086-069
Johanna E. van Nieuland	–	1769–1797	–	RAN, 2087-289
Johannes T. van Nieuland	–	1769–1797	–	RAN, 2087-289
Hendrik Stout	–	1773–1777	Clara Dartel	RAN, 2087-290
W. van de Sande	–	1774–1782	Maria Smits	RAN, 2086-071(2)
Maria Smits	–	1777–1782	Wed. W. van de Sande	RAN, 2087-290
W. van de Sande	–	1782–1782	–	RAN, 2086-069
Judith P. van de Sande	–	1782–1811	–	RAN, 2087-292
J.A. Quack	–	1797–1798	A.C. Wupperman	RAN, 2086-069
Hendrik P.G. Quack	–	1797–1808	Isabella G. von Carnap	RAN, 2087-289
Johan A. Quack Jr.	–	1798–1811	–	RAN, 2086-069
J.C. Quack	–	1808–1811	J.M.J. van Carnap	RAN, 2087-289
J.A. Quack	–	1812–1828	–	RAN, OAN 1384
A.W. van Roggen	–	1828–1832	–	RAN, 6214

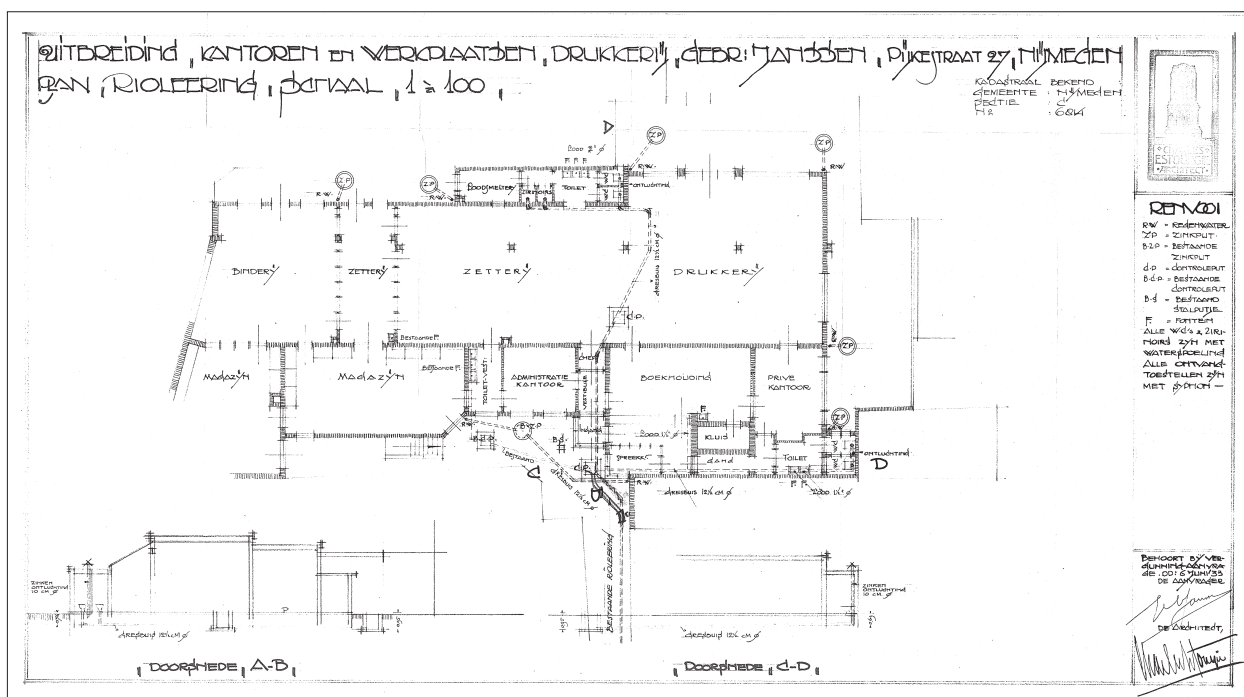
43 Aanvraag B12.003158.

44 Aanvraag B12.005111.

45 Aanvraag B12.008860 en B12.008861.

Tabel 2. Overzicht van de eigenaren van perceel 1849.

46 Aanvraag B12.013267.

Figuur 5. Bouwtekening behorende bij vergunningaanvraag B12.008861 uit 1933.

Tijdens het archeologisch onderzoek in de omgeving (projectcode Hb3, Hb4, Pk2) zijn vele sporen uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd vastgelegd. Van het kloostercomplex op de Hessenberg zijn de fundamenten aangetroffen en 106 inhumatiegraven, voornamelijk behorende tot het nonnenklooster, en kindergraven behorende tot het latere weeshuis (Hb3 en Hb4). Voorts dateren uit de nieuwe tijd een grote hoeveelheid houten ton- en beerputten, stenen beerputten, kelders, waterkelders, beerkelders, muren van huizen, keermuren, rooilijnen, huispercelen, perceelsscheidingen en verschillende straatniveaus.

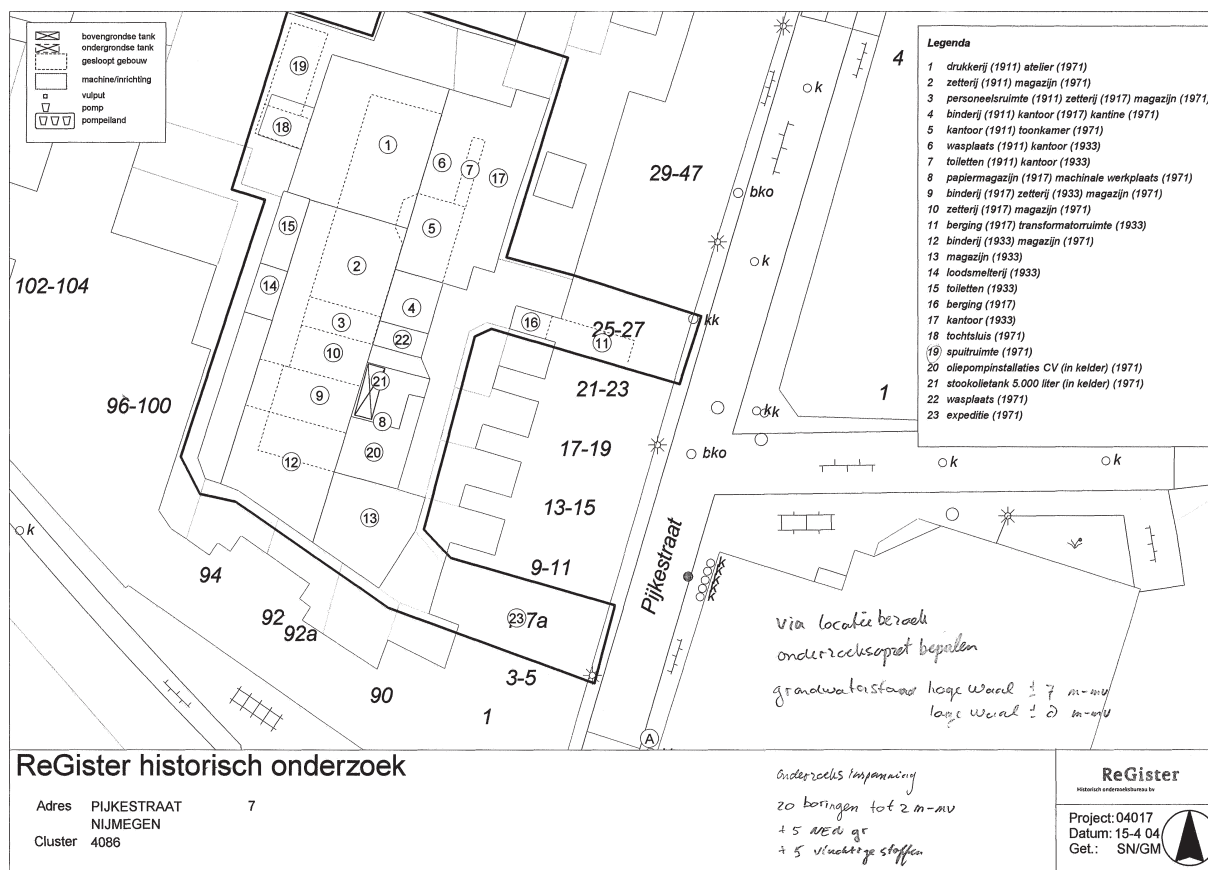
3.5 Recent gebruik en mogelijke verstoringen

Perceel 1846

Op het perceel 1846 is op het adres Pijkestraat 27 vanaf 1911 de drukkerij van de gebroeders Janssen gevestigd. De broers vragen in 1914 een vergunning aan bij de gemeente Nijmegen voor het vergroten en uitbreiden van de werkplaats.⁴³ De tekeningen hiervan zijn echter niet meer in het bouwarchief aanwezig. In 1925 wordt opnieuw een aanvraag ingediend ten behoeve van uitbreiding.⁴⁴ Op te bijbehorende tekeningen is te zien dat de woning Pijkestraat 27 een souterrain bezit dat ongeveer 1,60 meter beneden het niveau van de Pijkestraat ligt. Dit is deels te verklaren door het natuurlijke hoogteverschil en deels zal het souterrain daadwerkelijk in de helling zijn aangelegd. Het souterrain ligt echter niet binnen de contouren van de voorgenomen nieuwbouw. Voorts zijn op de tekeningen de zinkputten aangegeven. Hier en tussen de zinkputten en de bebouwing zal de bodem (deels) verstoord zijn door de aanleg van afvoerbuizen. Maar ook deze verstoringen vallen niet binnen het huidige plangebied.

In 1933 wordt door de gebroeders Janssen opnieuw een vergunningaanvraag ingediend. Ditmaal ten behoeve van de uitbreiding en aanpassing van ijzerconstructies en het uitbreiden van de huisriolering.⁴⁵ Op basis van de tekeningen is te bepalen waar recent muurwerk aanwezig zal zijn, tevens is te zien waar riolering heeft gelopen (fig. 5). In 1953 wordt er door Janssen weer een aanvraag ingediend.⁴⁶ De bijbehorende tekeningen verschaffen echter geen aanvullende informatie met betrekking tot de mogelijke bodemverstoringen binnen het huidige plangebied.

In 1970 is de werkplaats in gebruik als souvenirfabriek van Michelotti en zonen. In dat jaar vraagt Michelotti de gemeente toestemming voor het oprichten van een tochtsluis ten behoeve van de spuitcabine van de fabriek.⁴⁷ Informatie over mogelijke bodemingrepen is echter niet aanwezig. In 1982 komt de werkplaats in gebruik van

Figuur 6. Overzichtskartaal gebruik drukkerij/fabriek op perceel 1846.

Stichting Kunstenaarsateliers DAK. Om atelierruimte te bewerkstelligen worden een aantal scheidingswanden geplaatst en muren dichtgemetseld.⁴⁸ De verwachting is dat deze scheidingswanden en metselwerkzaamheden geen of voor slechts een minimale versterking van de bodem hebben gezorgd.

In 2004 heeft historisch onderzoeksbureau ReGister een historisch onderzoek uitgevoerd naar het recente gebruik van de werkplaats die in het midden en zuiden van het plangebied is gelegen.⁴⁹ Op de kaart die bij het onderzoek van ReGister is gevoegd is aangegeven binnen welke delen van de werkplaats welke activiteit heeft plaatsgevonden (fig. 6). Ook is aangegeven waar muurwerk heeft gezeten en is gesloopt. Als wordt gekeken naar welke bodemverstoringen hebben plaatsgevonden buiten de aanleg van funderingen valt op dat binnen de delen aangemerkt als 20 en 21 in 1971 een kelder lag met oliepompinstallaties voor CV, en een stookolietank van 5000 l. Bovendien wordt duidelijk dat bepaalde delen van de werkplaats als verdacht zijn aangemerkt met betrekking tot bodemvervuiling.

Perceel 1849

In de hoek van perceel 1849 stond rond 1832 een huis op perceel 1849a. In 1887 is op de percelen 1849 en 1849a een nieuwe monumentale woning gebouwd met een hardstenen voorgevel. Bij het pand hoorde tot 1901 een stoomzoutfabriek en ziederij.⁵⁰ In 1912 is in het gebouw een patronaat (Parkweg 96–98) ondergebracht. Parkweg 100 bleef woning. In de jaren '30 van de vorige eeuw is dit deel van het perceel bebouwd met een monster- en vergaderzaal met aan de noordzijde een terras.⁵¹ De zaal lag achter het voormalige Belgische consulaat, een Rijksmonument uit 1887, aan de Parkweg 98-100. Hiervoor waren echter geen grote bodemingrepen noodzakelijk. Later heeft het gebouw verschillende andere functies gekregen (muziekschool, bardancing en woning). Hierbij hebben echter geen of slechts weinig aanvullende bodemingrepen plaatsgevonden.⁵²

⁴⁸ Aanvraag B12.033647.

⁴⁹ Anonymus 2004.

⁵⁰ Koornstra 2011, 15–17.

⁵¹ Aanvraag B12.008640.

⁵² Koornstra 2011, 19 e.v.

4 CONCLUSIE

Het plangebied ligt volgens de archeologische beleidskaart van de gemeente Nijmegen in een terrein van zeer hoge archeologische waarde. Het maakt onderdeel uit van het grafveld dat bij de Romeinse stad *Ulpia Noviomagus* hoorde. Aan de Pijkestraat zijn 1977 daadwerkelijk Romeinse graven aangetroffen. De kans op het aantreffen van Romeinse graven is dan ook groot. Het plangebied ligt in de vroege middeleeuwen ten zuidwesten van de Merovingische nederzetting aan de Waal en het door de adel bewoonde Valkhof. Ter plaatse van de archeologisch onderzochte locaties Hb4 en Pk2 zijn sporen aangetroffen uit de laat-Romeinse tijd of vroege middeleeuwen. Tevens is er op de locatie Hb4 mogelijk een vroeg middeleeuwse grindweg aangetroffen. De kans dat binnen het plangebied eveneens resten uit deze periode aanwezig zijn is dan ook groot.

In de tweede helft van de 13^e eeuw brak Nijmegen door als regionaal en zelfs inter-regionaal handelscentrum. Hoewel de eerste vermelding van de oudste stadsomwalling afkomstig is uit een oorkonde uit 1303, begon men vermoedelijk al met de aanleg vanaf ongeveer 1230–1250. De loop van deze vermoedelijk in eerste instantie aarden omwalling is, gebaseerd op bekende bebouwing uit de 13^e en 14^e eeuw. De vroege historische vermelding van de Hezelstraat (1310) en de Hezelpoort (1334) doet vermoeden dat de latere stenen stadsmuur een identiek verloop had. Het onderhavige plangebied was toentertijd dan ook binnen de aarden stadsomwalling gelegen. De aangetroffen archeologische resten in de omgeving van het plangebied bevestigen deze historische ontwikkeling. Zo heeft het onderzoek ter plaatse van Hb3, Hb4 en Pk2 aangetoond dat er een akkerlaag aanwezig is uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd. In de Pijkestraat zijn restanten van houtbouw (huis) aangetroffen, die vermoedelijk dateren uit de 13^e en 14^e eeuw. Het is mogelijk dat aan de eerste fase van huizenbouw ook een aantal gesloten vondstcontexten als tonputten, afvalkuilen en dergelijke te koppelen zijn. Voorts dateren uit de late middeleeuwen een keermuur (Hb3), kelders, een groot aantal inpandige beerkelders, beerputten en tonputten, afvalkuilen, houtbouw (vooral in Pk2) en verschillende oudere straatniveaus van de Kroonstraat, de Pijkestraat, Hesenberg en de Jodenberg. Over de gehele lengte van de Lange Hezelstraat is een meer dan 1 m dik pakket van opeenvolgende bestratingen van zand en grind uit de afgelopen eeuwen aangetroffen. Rond 1500 lag het toenmalige loopniveau ongeveer een halve meter onder het huidige straatniveau.

Tijdens het archeologisch onderzoek van Hb3, Hb4 en Pk2 zijn vele sporen uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd vastgelegd. Van het kloostercomplex op de Hesenberg zijn fundamente en inhumatiegraven overgeleverd. Voorts dateren uit de nieuwe tijd een grote hoeveelheid houten ton- en beerputten, stenen beerputten, kelders, waterkelders, beerkelders, muren van huizen, keermuren, rooilijnen, huispercelen met bewoningsniveaus, perceelsscheidingen en verschillende straatniveaus. Vanaf 1550 zijn alle straten rond het plangebied bebouwd. Op de kaart van Feltman uit 1668 is te zien dat het oostelijke deel van de nieuwbouwlocatie is gelegen op het onbebouwde achtererf van een vrij groot huis aan de Lange Hezelstraat (perceel 1846). Het pand op perceel 1846 aan de Lange Hezelstraat betreft een 14^e-eeuws stadskasteel. Het betreft het huidige adres Lange Hezelstraat 75. Het perceel 1846 was in de periode 1655–1670 eigendom van schepen en burgemeester Jacob Leeuwens. Het westelijk deel van de nieuwbouwlocatie is volgens het minuutplan uit 1832 gelegen binnen perceel 1849. Wellicht de opvallendste naam in het rijtje van eigenaars van dit perceel is de familie Quack.

Gegeven de vele archeologische resten die in de omgeving van het plangebied zijn aangetroffen uit de volle- en late middeleeuwen en nieuwe tijd, de ligging van het plangebied binnen de middeleeuwse stadsomwalling en het feit dat alle straten rondom het plangebied vanaf 1550 bebouwd zijn, is de kans op het aantreffen van resten uit deze perioden groot te noemen. Deze resten kunnen al vlak onder het maaiveld worden aangetroffen.

Het onderzoek naar recent gebruik van het plangebied heeft aangetoond dat binnen het oostelijke deel van het plangebied veelvuldig is gebouwd en gesloopt ten behoeve van een drukkerij (1911–1970) en een souvenirfabriek (1970–1982). De vele bouwactiviteiten ten behoeve van de drukkerij en fabriek zullen de bodem plaatselijk verstoord hebben maar het is echter in veel gevallen niet op te maken hoe diep de bodem daarbij geroerd is, en over welk oppervlak dit is gebeurd. Het is eveneens onduidelijk of de

bouw- en sloopactiviteiten de eventueel in de bodem aanwezige Romeinse sporen hebben aangetast.

Het plangebied ligt op de Archeologische beleidskaart in terrein Zo8, een terrein met waarde 3 (terrein van zeer hoge archeologische waarde). Het advies is om voorafgaande aan eventuele bodemingrepen of sloopactiviteiten het terrein voor zover als mogelijk te onderzoeken door middel van proefsleuven. Een doel hiervan is om inzicht te krijgen in het oude reliëf ter plaatse en de aanwezige ophogingslagen uit de tijd van de sloop van de Nijmeegse vestingwerken in de late 19^e eeuw. Een tweede doel is om (beperkt) inzicht te krijgen in de mate van verstoring van de bodem ter plekke door bouwactiviteiten van velerlei aard vanaf de late 19^e eeuw. Een derde doel is het vaststellen van de NAP-hoogte van het niveau waarin de archeologische waarden zich bevinden. Bij het uitzetten van de proefsleuven dient rekening gehouden te worden met bekende verstoringen als kelders. Tevens dient rekening te worden gehouden met eventueel aanwezige bodemvervuiling.

LITERATUUR

- Anonymus 2004: ReGister, *Historisch Onderzoek ACNR 4086*, Arnhem (HO nr 34).
- Bogaers, J.E., 1979: (Ulpia) Noviomagus, in: J.H.F. Bloemers *et al.*, *Noviomagus. Auf den Spuren der Römer in Nijmegen*, Nijmegen, 57–63.
- Bogaers, J.E. & J.K. Haalebos, 1986: Aan de grens van Ulpia Noviomagus. Opgravingen in Nijmegen-West (Bronsgceeststraat, Dijkstraat 1985), *Numaga* 33, 1–10.
- Broeke, P. van den, H. van Enckevort & J.R.A.M. Thijssen, 2009: De oeverbewoners noemen hem Vahalis. De Waal bij Nijmegen in de Romeinse tijd, *Jaarboek Numaga* 2009, 15–31.
- Brunsting, H., 1937: *Het grafveld onder Hees bij Nijmegen. Een bijdrage tot de kennis van Ulpia Noviomagus*, Amsterdam (Archeologisch-historische bijdragen 4).
- Daniëls, M.P.M., 1927: *Romeinsch Nijmegen II. Ulpia Noviomagus*, Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden 8, 65–115.
- Daniëls, M.P.M., 1955: *Noviomagus, Romeins Nijmegen*, Nijmegen.
- Enckevort, H. van, J.K. Haalebos & J.R.A.M. Thijssen, 2000: *Nijmegen, legerplaats en stad in het achterland van de Romeinse Limes*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen 3).
- Enckevort, H. van & E.N.A. Heirbaut, 2009: *De verdedigingswerken van de Romeinse legerplaatsen op de Hunerberg, Archeologisch onderzoek in Nijmegen-Oost*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 11).
- Enckevort, H. van & R. Hoek, 2009: Jupiter Ammon. Opmerkelijk bronsdepot in Nijmegen, *Archeobrief. Vakblad voor de Nederlandse archeologie* 13/1, 15–17.
- Enckevort, H. van & J.R.A.M. Thijssen (red.), 1996: *Graven met beleid. Gemeentelijk archeologisch onderzoek in Nijmegen 1989–1995*, Abcoude.
- Gorissen, F. 1956: *Stede-atlas van Nijmegen*, Brugge/Arnhem.
- Koornstra, A.K., 2011: *Bouwhistorische opname Parkweg 96, 98 en 100 te Nijmegen*, Utrecht.
- Koster, A. 2010: *Het grafveld van Noviomagus en de rijke graven van de stedelijke elite*, Nijmegen (proefschrift Radboud Universiteit).

Kuys, J. & H. Bots (red.), 2005: *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad. Deel 2. Middeleeuwen en nieuwe tijd*, Wormer.

Roode, F. de, 2010: *Voorlopige resultaten van het archeologisch onderzoek aan de Pijkesstraat en de Hessenberg te Nijmegen*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 87).

Toynbee, J.M.C., 1971: *Death and burial in the Roman world*, London.

Verbeek J.J. & F.J. Hermans, 1982: Omwalling en stadspoorten; in: G. Lemmens (red.), *Het Stadhuis van Nijmegen*, Nijmegen (Catalogi van het kunstbezit van de gemeente Nijmegen 4), 100–105.

Willems, W.J.H., H. van Enckevort, J.K. Haalebos & J. Thijssen (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Deel 1. Prehistorie en oudheid*, Wormer.

Zee, K., 2009: *Scherven in Ulpia Noviomagus, Archeologisch onderzoek op het Maasplein en in de Waterstraat (Nijmegen)*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 13).

Illustratieverantwoording

Rob Mols	RM
Tim van der Weyden	TW

|

Uitgave

GEMEENTE

Afdeling Stadsontwikkeling
Bureau Archeologie en Monumenten
Postbus 9105
6500 HG NIJMEGEN